

Arxivlər - milli kimliyimizin sənədlərlə özünü təsdiqi

Azərbaycanın tarixi, ictimai-siyasi gündəmi, iqtisadiyyatı, elmi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, incəsənəti, ayrı-ayrı şəxslərin həyatı və əmək fəaliyyətinə dair çox qiymətli, mötəbər sənədlərin qorunub saxlanıldığı arxivlər xalqımızın milli sərvətidir.

Əlverişli coğrafi mövqeyə, zəngin təbii sərvətlərə, strateji imkan və potensiallara, qədim dövlətçilik tarixinə malik Vətənimiz daim xarici müdaxiləçilərin diqqətini çəkmiş, yerləşdiyi region geosiyasi maraqların toqquşduğu məkana çevrilmişdir. Məhz bu və digər səbəblərdən məmləkətimiz və onun əhalisi haqqında doğru-dürüst materialların toplanması, obyektiv tarixin yazılması və xüsusən də həmin sənədlərin qorunub saxlanması çox böyük çətinliklər və qurbanlar hesabına başa gəlir. Yaxın və uzaq keçmişdə baş verən təleyüklü proseslərin, aparılan iki və çox-tərəfli danışıqların, imzalanmış sənədlərin arxivləşdirilərək zamanın ağır sınaqlarından çıxması, eləcə də etibarlı təsdiqi, əslinin dəyişdirilməməsi üçün vətənpərvər ziyalılarımız tərəfindən irimiqyaslı işlər görülüb, zəngin məxəzlər bu günümüzdə qədər gəlib çatıb.

Ötən əsrin əvvəllərinə qədər ölkəmizdə dövlət idarəçiliyinin əsas atributlarından birini - xalqın milli-mənəvi sərvətini ehtiva edən arxiv yox idi. Çarizmin süqutu və 1917-1918-ci illərdə cərəyan edən qarışıq ictimai-siyasi proseslər dövlət idarələrinin, həmçinin sahibkarlara məxsus fabrik, zavod və digər müəssisələrin sənəd və materiallarının toplanması və saxlanması işini xeyli müşkülə salmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin formalaşmaqda olan dövlət hakimiyyəti orqanlarının kargüzarlıq sənədlərinin mühafizəsində müəyyən problemlər yaranmışdı. 1918-ci ilin oktyabrında sığorta qurumlarından birinin binası dəyişdirilərkən keçmiş hərbi-sənaye kompleksinin atılmış arxiv məlumatları aşkarlandı. Və bu, Cümhuriyyət hökumətinin diqqətindən yayınmadı. Noyabrın 3-də Dövlət Nəzarəti İdarəsi ölkə hüdudlarında bütün qeydiyyat işlərinin müharibə və inqilabi şəraitlə əlaqədar bərhad vəziyyətə düşdüyünü, sənədlərin təcili qaydaya salınmasının vacibliyini bildirdi. Mövcud durum nəzarətə götürüldü, dərhal bütün sənədlərin siyahısı hazırlandı, pərakəndə materiallar rəflərə yığıldı, gündəlik lazım olmayanlar bağlanıb ayrıca otaqda yerləşdirildi. Cümhuriyyət Xarici İşlər Nazirliyinin dəftərxanasının 9 iyul 1919-cu il tarixli təlimatında deyilirdi ki, arxiv arxivariusu etibar edilir. O da öz növbəsində Zaqafqaziyyəyə, əsasən də Azərbaycana aid bütün akt və sənədlərin, kağızların toplanması, sistemə salınması ilə məşğul olacaq. Arxivdə siyasi həyatın ən vacib hadisələrinə dair aktlar, işlənilərək başa çatdırılmayan işlər, qaytanlamamış kitablar və nazirliyin qərarları saxlanılırdı. Həmin təlimatdan millidemokratik ruhlu sənədlərimizin arxiv məsələlərinə böyük əhəmiyyət verdiyi aydın nəzərə çarpır. Deməli, respublikada sözügedən sahənin nəzəri hissəsi və bəzi layihələrin icrası Xalq Cümhuriyyəti dövründə artıq vardı.

Arxiv işi üzrə praktiki fəaliyyətə isə bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirmələrindən sonra başlandı. 1920-ci il dekabrın 6-da Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanovun imzaladığı "Vahid dövlət arxiv fondunun yaradılması və Xalq Maarif Komissarlığı yanında mərkəzi dövlət arxivinin təşkili haqqında" dekretlə arxivçiliyin rəsmi təməli qoyuldu, təcridən qanunvericilik bazası yaradıldı. Beləliklə, 1921-ci ilin yanvarından Bakıda fəaliyyətə başlayan Azərbaycan SSR

Mərkəzi Dövlət Arxivi Qafqazda ilk dövlət arxivi kimi tarixə düşdü.

Sovetlərin ilk illərində arxivçilərimiz çar hakimiyyəti orqanlarının Bakı və Yelizavetpol quberniyalarındakı idarələrinin, xüsusi firmaların, ictimai təşkilatların, habelə 1918-1920-ci illərdə yaranmış ilk müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyətinə aid sənədlərin toplanılması və qaydaya salınması sahəsində fəaliyyət göstərmişlər. 1922-ci ilin avqustunda mərkəzi dövlət arxivinə rəhbərlik bilavasitə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin (MİK) Rəyasət Heyətinə həvalə olundu ki, bu da arxiv orqanlarının nüfuz və rolunu xeyli artırdı. Yerlərdə də adıçəkilən qurumlar yaradıldı. 1925-ci il dekabrın 13-də Naxçıvan Muxtar Respublikasında mərkəzi arxiv, 1928-ci ildə isə bölgələrimizdə qəza arxiv bürolarının yaradılmasına start verildi. 1930-cu ildə arxivlərin fəaliyyət dairəsi genişləndirildi və onların işlərinin canlandırılması üçün Respublika Mərkəzi Arxiv İdarəsinin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi, əsasnamə təsdiqləndi. 1938-ci ildə arxiv təşkilatları Xalq Daxili İşlər Komissarlığının, 1960-cı ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin təbəliyinə verildi. Bir məqamı xüsusi vurğulamaq gərəkdir ki, xalqımız sənədlərdə özünü təsdiqi sayılan arxivlərinə yalnız 1991-ci ildə - keçmiş SSRİ dağıldıqdan sonra sahib oldu. Tam müstəqilliyini əldə etmiş respublikamızdakı bütün arxivlər həqiqi mənəvi sərvətimizə çevrildi. Yetmiş ildə yeddi qfıl arxasında gizlədilmiş faktlar tariximizin tədqiqi üçün mütəxəssislərin üzünə açıldı.

1966-cı ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, 1968-1969-cu illərdə Mərkəzi Dövlət Səs Yazıları Arxivi və Mərkəzi Dövlət Elm, Texnika və Tibb Sənədləri Arxivi, 15 şəhər və rayon mərkəzində Mərkəzi Dövlət Arxivinin filialları yaradıldı, 50 rayon dövlət arxivi isə sənədlərin müvəqqəti mühafizəsini həyata keçirən dəyişən tərkibli arxivlərə çevrildi.

Hazırda arxiv fondlarında ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşilikləri sübut edən xeyli sənəd saxlanılır. Hələ Bakı kommunası dövründə erməni silahlı dəstələrinin və bolşeviklərin Bakıda, Şamaxıda, Qubada və s. yerlərdə törətdikləri vəhşiliklər haqqında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası üzvlərinin məruzələri, şahidlərin dindirilməsi haqqında protokollar, məhv edilmiş müsəlman kəndlərinin siyahısı, erməni silahlı dəstələri tərəfindən müsəlman əhalisinin məhv edilməsi barədə İrəvan quberniyası Vedibasar rayonu müvəkkilinin Cümhuriyyət hökumətinin başçısı F.Xoyskiyə ərizəsi, Ararat Respublikası ordusunun, yerli ermənilərin və daşnak quldur dəstələrinin müsəlman əhalisi üzərində zorakılığı barədə Yeni Bayazid qəzasının 26 müsəlman kənd əhalisinin Azərbaycan hökumətinə müraciəti və başqa sənədlər böyük maraq doğurur. Eyni zamanda fondada 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlının Ermənistan ərazisindəki dədə-baba yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün edilməsi barədə çoxlu materiallar və sənədlər toplanmışdır. Həmin sənədlər arasında deportasiyanın həyata keçirilməsinə dair başlıca sənəd olan SSRİ Nazirlər Sovetinin "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarı və digər sənədlər mövcuddur.

*Qurban MƏMMƏDOV,
"Azərbaycan"*